

СТУДИЈЕ ИЗ СРПСКЕ ПАЛЕОГРАФИЈЕ И ДИПЛОМАТИКЕ

- 1) Терминологија ћирилске палеографије и врсте ћирилског писма.
- 2) Једна тобожња повеља краља Драгутина.
- 3) Српска и латинска редакција Душанове повеље од 22 јануара 1333 о уступању Стона Дубровнику.

1

Овај чланак нема сврху, да дадне приказ *историског развоја* ћирилице, јер би такав рад изискивао много већи простор од једног чланка, него да чисто теоретски расмотри досадашње термине ћирилских палеографија на једној и поједине врсте ћирилског писма на другој страни; на основи тога, онда, да за поједине врсте ћирилског писма предложи одређене термине, који би врстама писма боље одговарали, него што одговарају називи досадањих палеографија ћирилице.

Све досадање палеографије ћирилице показују више заједничких недостатака. Први недостатак је тај што су се палеографијом словенских писама бавили искључиво филолози, те су палеографије испадале више филолошке, него палеографске. Аутори су се првенствено ослањали на филолошке моменте, а пренебрегавали чисто палеографске, који су требали да буду основа сваког палеографског рада.

Други, још тежи недостатак постоји у томе што су сви досадашњи палеографски радови узимали у обзир готово искључиво само писмо књига и једва узгред се освртали на писмо повеља и канцелариских аката. То је из основа погрешно. Књиге су писане у манастирима, а манастири нису места где ће се стварати и развијати ново, него ће се у њима са пијететом и конзервативно чувати и неговати старо. Свака реформа и свака новотарија, па и у писму, морала је дуго чекати, док је могла прећи преко високих и затворених манастирских зидина. Новотарије у писму су веома споро продирале у писмо књига, а неке новотарије уопште никада нису могле продрети у њих. Ново се није могло стварати у манастирима, него у световним канцеларијама владара. Све обимнији послови појединих канцеларија, све бржи темпо и све већи захтеви живота створили су у световним канцеларијама нове врсте писма и нове начине писања. Покретаачи и ширитељи новотарија у писму су логофети и дијаци световних канцеларија и ћирилска палеографија требала је узети тај моменат као основу сваког расправљања. Да је палеографија то учинила, била би дошла до много тачнијих и детаљнијих резултата.

Трећи недостатак лежи у томе што се све палеографије конзервативно држе старих, из давнине наслеђених термина за поједине врсте писма, а не осврћу се на општи развој палеографске науке, из које би и ћирилска могла преузети по који корисни резултат. На тај су се начин све ћирилске палеографије до данас задовољиле са три термина, устав, полуустав и скоропис (т. ј. брзопис), док је уистину ћирилица

прошла кроз четири врсте писма, од којих две имају још једну, однако две подврсте. И не само да ћирилске палеографије имају мање термина, него што ћирилица има врста писама, већ ни једна палеографија не даје стручну и довољно прецизну дефиницију дотичног термина, т. ј. дотичне врсте писма коју термин треба да обухвата. Тако на пр., најновија и најопширнија ћирилска палеографија од Карског даје о уставу следећу дефиницију: *„уставное письмо отличается тем, что буквы пишутся прямо, с правильными линиями и округлениями, одна буква отдельно от другой и большею частью на равном расстоянии одна от другой. В большинстве случаев уставное письмо красивое, старательное...“*¹⁾

За полуунав Карскиј вели да су *»основные линии менее правильны и вообще ший письма не строго последовательный; геометрический принцип устава здесь нарушается: прямые линии допускают некоторую кривизну и острроверхость, кривые не всегда совпадают с правильной дугой. В самой форме букв вместо углов часто допускаются закругления; вместо округленности часто угловатость; вместо правильной соразмерности частей обычно непропорциональность...“*²⁾ Коначно, о скоропису ни Карскиј ни друге палеографије не дају никакву дефиницију, него се о њему говори као о некој само по себи познатој ствари.

Још нејасније и неодређеније су дефиниције појединих врста писма у кратким палеографијама Брандта³⁾ и Соболевског.⁴⁾ Палеографија Лаврова, која је иначе доста опширна, о уставу и скоропису уопште не даје никакву дефиницију, док о полууставу вели да је карактеристичан по томе што су поједина слова претрпела измену, неки се делови слова умањили, други нарушили симетрију и т.д.⁵⁾

Коначно, М. Шепкин напушта уопште сваку дефиницију и каже: *»мы считаемъ целесообразнымъ опредѣлять уставъ, полууставъ и скоройсь не по ихъ внѣшнему виду, а по цѣли, какую имѣетъ каждый изъ этихъ видовъ письма«.*⁶⁾ па му је на основи тога устав свечано литургиско писмо, полуунав писмо које се употребљава и ван литургиских дела, а скоропис *»имѣющий цѣлю исключительно экономію времени, или ускореніе процесса письма«.*⁷⁾

Без даљњег образлагања јасно је да се на основи ових неодређених дефиниција никада не би могла повући тачна граница између једне и друге врсте писма и често се догађало да је један палеограф означио извесни рукопис као полуунавни, док је други означавао исти рукопис као уставни. По наведеној дефиницији Карског обзиром на полуунав требало би неке најстарије ћирилске споменике, на пр. Савину књигу, Хиландарске листове и т. д., који се у свима палеографијама наводе као споменици уставног писма, означити као споменике полуунавног писма, јер показују све карактеристике полуунава, т. ј. мању правилност, искривљеност, непропорционалност и т. д.

Исто тако је јасно да су такве дефиниције са неодређеним изразима и растегљивим појмовима у палеографском погледу потпуно не-

1) Е. Ф. Карский, Славянская кирилловская палеография, (II издање), Ленинград, Академия наук СССР, 1928, стр. 169.

2) I. с. стр. 171.

3) Брандт, Романъ Федоровичъ, Лекціи по славянорусской палеографии. Москва, Археол. инстит., 1910 стр. 39.

4) Соболевский А. И., Славянорусская палеография. II изд. С. Петербургъ, Имп. Археол. инстит., 1908 стр. 47—48.

5) Лавровъ, П. А., Палеографическое обозрѣніе кирилловскаго письма. Енциклоп. слав. фил. IV/1. Петроградъ, Имп. академия наукъ, 1915, стр. 163 сл.

6) Шепкинъ, Вячеславъ И., Учебникъ русской палеографии. Москва 1918 стр. 93.

7) I. с. стр. 94.

подесне и недовољне. Палеографија не може да оперише са спекулативним појмовима, него мора реалним чињеницама и појавама одредити и реалне називе и карактеристике. Као основу мораће палеографија ћирилице да узме оно мерило које је код палеографије других писама од увек на снази, а којим се не служи ниједна ћирилска палеографија, наиме мерило дволинијског или четверолинијског система и мерило међусобне повезаности или неповезаности слова. На тој основи може се, онда, говорити о мајускулним и минускулним, те о књижним и о курсивним врстама ћирилице.

А. Устав. Не треба губити речи о томе да под „уставом“ треба разумети мајускулно писмо, т.ј. писмо, чија се слова ограничавају на простор између две основне прте. Међутим, ако се узме дволинијски систем у строгом смислу речи, нашло би се једва два — три рукописа који одговарају томе захтеву, ма да нема сумње да је таквих рукописа постојало више. Ако проматрамо иначе нелепо и неправилно писмо на цедуљи од пергамента, која је обешена на уговор између Крајићана и Дубровчана од год. 1247,⁸⁾ опажамо да је писару те цедуље дволинијски систем писама тако у крви, да на пр. слово *ц* пише тако, да средња окомица не пада под основну линију, него је пречница слова дигнута изнад основне линије. На сличан начин се слово *д* подешава тако, да не нарушује дволинијски систем.

Таквог строгог придржавања дволинијског система има врло мало. Док је глаголица по својој природи мајускулно писмо, дотле ћирилица, слично као латиница или грчко писмо, пружа и сувише прилике за нарушавање дволинијског система. Ћирилска слова *д*, *з*, *ц*, *ц* и *ѣ* већ по својој битности су минускулне природе, јер завршни потези тих слова такорећи *морају* да се спуштају испод основне линије. Ради тога ова слова не могу играти никакву улогу у питању уставности или полууставности извесног писама.

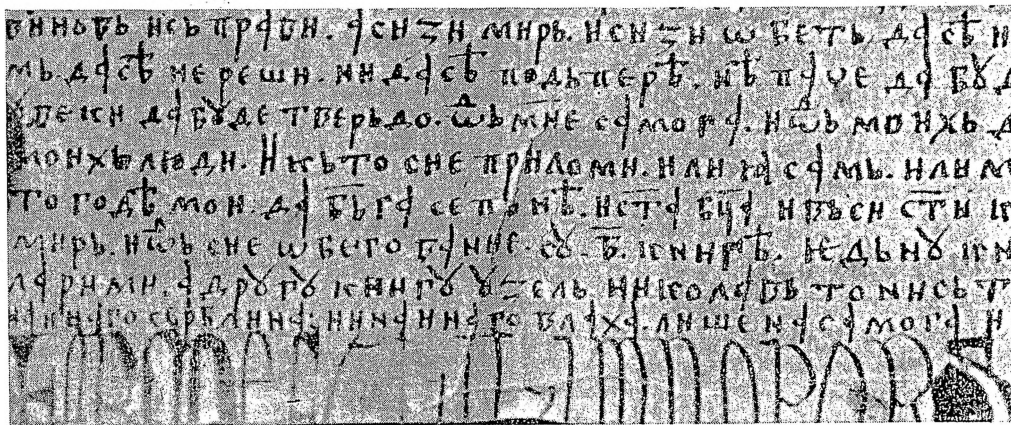
Много теже пада одговор на то питање у случају слова *ѣ*, *ѝ*, *ѡ* и *ѣ*. Има, додуше, рукописа у којима се та четири слова придржавају дволинијског система, и број таквих рукописа је знатно већи, него ли оних у којима је мајускулни принцип проведен до крајних граница и обзиром на раније наведених пет слова, али ипак, врло често, може се рећи у већини случајева, и ова 4 слова прелазе дволинијски систем. Слова *ѣ* и *ѝ* продужују се над основну прту, а слова *ѡ* и *ѣ* под основну прту. У том случају, палеографија стоји пред алтернативом, или да све рукописе са продуженим напред наведеним словима сврста међу уставне, или све међу полууставне споменике. Строго узевши, такво писмо заиста више није мајускулно, али, два момента говоре за то да се и на основи наведених слова *ѣ*, *ѝ*, *ѡ* и *ѣ* још не повлачи граница између устава и полуустава. Први је тај што и у латинским мајускулним писмима има често случајева да поједина слова, особито слова *D*, *H*, *L*, *P* и т.д., иду изнад линије и испод линије, а да се од тога не прави питање, други је тај што се наведена четири слова, поготово слова *P* и *X*, налазе продужена већ у најстаријим ћирилским споменицима, те би, на основи тога критерија, и ови најстарији споменици спадали у полуустав. Но, ако се прихвати то становиште, онда га треба прихватити консеквентно у свима случајевима, па и у онима у којима је писмо иначе мање брижљиво, мање монументално, али се држи у границама споменутих слова. Тако, на пр., Лавров наводи као споменик полууставног писама рукопис Народне библиотеке у Београду бр. 532⁹⁾ или рукопис Публ.

⁸⁾ Микл. бр. 38 стр. 32 под заглавком „In membrana appensa“, Љ. Стојановић, бр. 24 стр. 23.

⁹⁾ L. с. стр. 167.

библ. у Ленинграду бр. 64¹⁰⁾, ма да се ради о изразито мајускулним рукописима, само нешто нехајнијег потеза пера и нелепог изгледа, што очито не може да буде основа за одређивање полуустава.

В. Полуустав. Према узору опште палеографије биће и у палеографији ћирилице најподесније да се полуустановом сматра оно писмо, које претставља прелазни стадиј од мајускуле ка чистој минускули. Полуустав би, према томе, у палеографији ћирилице значаио исто, што се у палеографији латинице означава као „полуунцијала“, т.ј. врста писма које још није консеквентно минускулно, али у коме су извесна слова ипак већ изашла из оквира дволинијског и прешла у четворолинијски систем. Али, како год се формулисала дефиниција полуустава, једна разлика ће између полуустава и полуунцијале увек постојати. Полуунцијала, наиме, постала је у доба, када је латинско писмо имало за собом преброђен и стадиј двају мајускула, и стадиј мајускулних курсива, те је при своме постанку црпила већину својих особина из мајускуле, али знатан број елемената (облик слова а, b, r, s и т.д.) и из курсиве. На тај начин, полуунцијала претставља прелаз из мајускуле у минускулу у двоструком погледу, и у погледу прелаза из дволинијског у четворолинијски систем, и у погледу облика појединих слова. Сасвим друкчији је случај са полуустановом. Он при постанку има пред собом само устав, а никакве курсиве из које би преузимао немајускулне облике слова, него он мора да такве облике тек ствара у току свога развоја. Према томе, код полуустава као критериј отпадају курсивни облици појединих слова и, као једини критериј, остаје само прелаз у четворолинијски систем. Генезу и развој тога прелаза у четворолинијски систем, т.ј. прелаза у праву минускулу, може се пратити само и једино код српских диплома XIII века.

Полуустав. Доњи леви угао уговара између Дубровника и босанског бана Матеја Нинослава (Микл. бр. 35, Стојановић I бр. 11). Ср. копију истог рукописа у босанско-дубровачком уговору из год. 1249 у Гласнику срп. уч. друштва књ. VI. Исту руку в. у повели Стефана Првовенчаног, Стој. бр. 4 таб. IV.

Ако се упореди један докуменат из почетка тога важног развоја, који ће ћирилице дати сасвим други изглед, са једним документом из времена када је тај развој завршен, види се да почетак тога развоја мимо сваког очекивања инаугурише слово *ѿ*, а завршеним се развој може сматрати онда, када су се истом процесу придружила и слова *ѿ*, *ѿ* и *ѿ*. Ма да у ћирилице има слова која би имала много веће при-

10) Лавровъ, Альбомъ, таб. бр. 40.

родно право на продужавање стабла, него ли слово *4* (слово *г* на пр. би било за то много више предестинирано), ипак, за чудо баш слово *4* предњачи у том погледу, док се слово *г* као последње прикључује томе процесу прелаза. Слово *4* продужује своје стабло већином и над црту и под црту¹¹⁾, ређе само под црту¹²⁾. Код тога, продужено стабло некад је окомито, некад косо, а у већини случајева искривљено. Како су писари тек постепено прелазили на нови начин писања, види се најбоље по томе што на пр. писар једне повеље краља Владислава¹³⁾ још 6 пута употребљава мајускулно *4*, а иначе ново минускулно *4* са продуженим стаблом. И код каснијих књижевних споменика опажа се често да је слово *4* најтипичнији претставник међу минускулним елементима дотичног рукописа¹⁴⁾.

Истовремено са продужавањем стабла код слова *4* почињу се јављати и први знаци процеса, који ће неким другим словима, наиме словима *Б*, *Е*, *К* и *Т*, у минускули дати сасвим други изглед, него што су га имала у мајускули. *Б* и *К* почињу да губе оштрину свога усека, ради чега десна страна слова *Б* све више наличи на равну црту, а десна страна слова *К* на лук. Код слова *Б* опажа се само све алкавији потез и облик, а код слова *Т* продужују се завршни потези са пречнице све више према основној линији.

Споменули смо да продужено слово *4* из докумената некад прелази и у књижне споменике. Још чешће од тога слова писмо књижних споменика прима из чисте минускуле, која се беше развила на прекретници XIII и XIV века, неколико минускулних елемената, од којих су најкарактеристичнији минускулни облик слова *ш* са три једнако дуга стабла, слово *8*, писано у једном, и то прилично немарном потезу, и слово *ѣ* са продуженим стаблом. Њима се некад придружује чак полугласник *ѵ*, продужен над црту. Може се рећи да је писмо са тим новим минускулним елементима постало управо типичним писмом великог броја књига од XIV века даље.¹⁵⁾ Сматрам да је споредно, хоће ли се то типично писмо називати „полууставом“ или „уставом са курсивним елементима“. Са палеографског становишта можда би била подеснија друга ознака, јер од полуустава развој води даље у чисту минускулу, а од овог писма са наведеним минускулним елементима не води даље уопште никакав развој.

В. Минускула. Већ смо напред истакли да се процес прелаза може сматрати завршеним, када су се слову *4* придружила и слова *д* и *з*, те најзад и слово *г*. Преображење је код слова *д* исто тако неприродно, као што код слова *4*. Код слова *д* се продужује лева коса страница трокута, од ње се у десно повлачи, у више или мање полетном потезу, хоризонтална основица, а у горњи оштри кут, који чине лева коса црта и хоризонтална основица, убацује се десна коса страница, некад у равном, некад у облом потезу.¹⁶⁾ Исто тако јаку измену претрпело је слово *з*. Оно губи свој угао на основној линији и пише се само са углом на горњој,¹⁷⁾ а ускоро се и тај горњи угао претвара у лук или у петљу.¹⁸⁾ Уз ова два слова долази, најзад, и слово *Г*, али без битне промене свога облика, јер само продужује своје стабло испод основне

11) В. нашу слику бр. 1.

12) В. на. пр. Черномирово писмо из год. 1253 код Лаврова, Альбомъ, таб. 96.

13) Микл. бр. 31. Љ. Стојановић I бр. 15.

14) Ср. на пр. Соболевский, таб. 8 и Лавровъ, таб. 36, припис при дну рукописа.

15) Ср. на пр. Лавровъ, Альбомъ, таб. 31 (= Карский, таб. 56), 35, 38, 41, 42, 60, Карский, таб. 57, 58 итд.

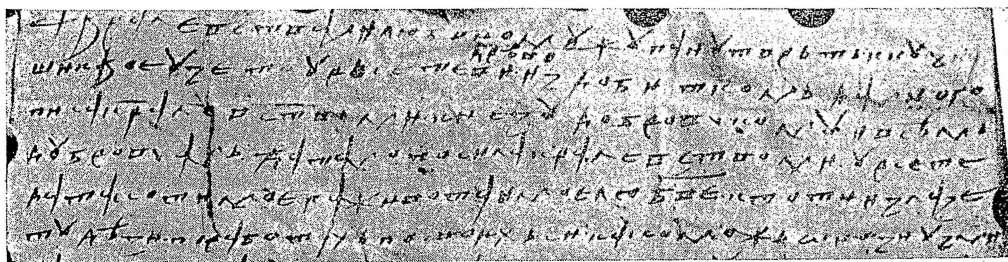
16) Види облик тога слова на сл. бр. 3 и 4!

17) Види облик на сл. 2!

18) В. облик на сл. бр. 3 и 4. Треба напоменути да је слово *З* само у немањинској канцеларији подлегло томе развоју. Остале му се канцеларије нису придружиле у целости.

линије. Често, али не увек, и слова м и ж постају минускулна тиме што се код слова м прва коса црта спушта испод линије,¹⁹⁾ а код слова ж спушта се испод линије понекад само окомито стабло, а понекад и оба унакрсна потеза.

Истовремено са прелазом споменутих слова у четворолинијски систем и друга слова, која иначе остају између обе основне линије, почињу да потпуно мењају свој облик. Слово Ђ почиње се писати у једном потезу; слово Њ потпуно губи оба лука на десној страни и постаје мање или више правилан четворокут „□“; слово К се пише или са две равне, или са две обле, или са једном равном и једном облом цртом: „п, сс, ис; слово Т продужује завршне потезе пречне црте до основне линије; слово С пише се у два потеза итд.

Сл. 2. Минускула у мандату краља Милутина жупану Твртку из 80-тих година XIII века (Микл. бр. 55, Стој. бр. 37). Слично писмо код Лаврова, Алибомъ таб. 94 и Карскога таб. бр. 29. Дотична повеља је из канцеларије краља Драгутина, а не краља Стефана Првовенчаног, као што Лавров и Карски погрешно наводе по Миклошићу. Ср. ниже стр. 20 сл.

На тај је начин целокупни изглед писма потпуно измењен и заиста даје утисак брзог, у већини случајева и немарног писма, тако да је руски израз „скоропис“ донекле оправдан. Упркос томе би боље било да се тај термин не употребљава. На једној страни, он није оправдан у свима случајевима. Ако се је хтело овим писмом писати калиграфски, — а то се често чинило — онда тај начин писања није био ни мало бржи, него на пр. устав нешто нехајнијег потеза. На другој страни тај термин је сасвим неодређен и под њим се крију две врсте ћирилскога писма, и књижна минускула, у којој су слова одељена једно од другог, а и курсив, у коме су слова органски повезана једно са другим.

Поготово се као погрешан мора одбацити адекват, какав се за овај руски термин „скоропис“ удомио у палеографској терминологији код Јужних Словена. Место да се руски израз „скоропис“ дословно преведе са „брзопис“, изразом који би био исто тако неодређен као и руски, код Јужних Словена почео се употребљавати термин „курсив“, преузет из палеографије Западне Европе. О „курсиву“ говори и Јагић²⁰⁾ и Јиречек²¹⁾, а Љ. Стојановић у своме издању „Старих српских повеља и писама“²²⁾ означава сваки докуменат, који није писан уставом или полууставом, као писан „курсивом“. У истину, назив „курсив“ је погрешан за све документе XIII и XIV века, и погрешан за 99% докумената XV века, јер писмо тих докумената није курсивно, него минускулно. Ради тога је боље да палеографија ћирилице напусти неодређени термин „скоропис“ и да се служи истим терминима, којима се служе пале-

19) Види облик на сл. бр. 4!

20) В. на пр. његово „Глаголическое письмо“ у Енциклоп. слав. филологији, књ. III (С. Петербургъ 1911) стр. 179—180.

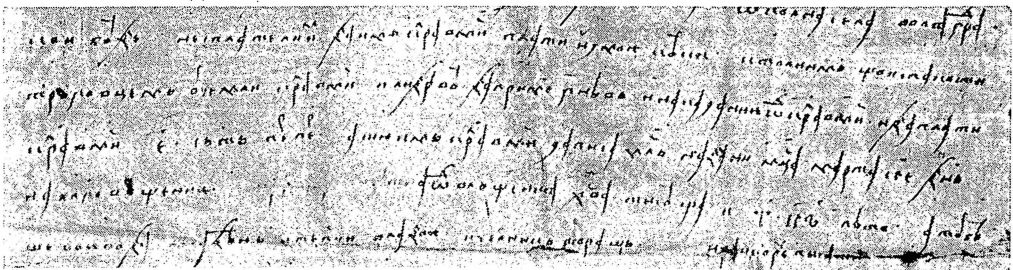
21) В. на пр. Споменик Срп. краљ. акад. књ. XI (Београд 1892) стр. 39 бр. 25.

22) Зборник за историју, језик и књижевност, I од., књ. XIX и XXIV passim.

ографије осталих врста писама, према томе, да говори о минускули, када се ради о књижном писму, а о курсиву, када се ради о писму са међусобно органски повезаним словима.

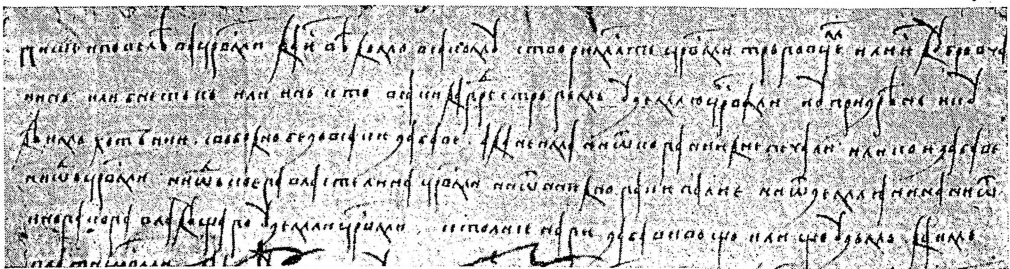
Г. Дипломска минускула. Као у канцеларијама Западне Европе, тако исто се је и у српским државним канцеларијама средњег века временом развио нарочити тип минускуле, који је због свога нарочитог изгледа добио посебни назив, и који се по томе што се употребљава првенствено у дипломама назива дипломска минускула. Главна карактеристика дипломске минускуле састоји се у диспропорцији између трупова слова и између продужења слова, тачније речено, у диспропорцији између средњег линијског простора и између горњег и доњег линијског простора. У обичној минускули размер између трупова и продужења износи 1:1 до 1:1,5, а у дипломској минускули размер се повикује на просечно 1:3, а има чак случајева у којима трупови слова стоје према продужењима у размеру 1:7. Трупови слова у средњем простору пишу се несразмерно ситно, а продужења су у горњем и доњем простору несразмерно дуга, што документима даје нарочити изглед, какав се у писму књига не налази.

У српској дипломатици постоје две врсте дипломске минускуле, косо-непаралелна и окомито-паралелна. У косо-непаралелној минускули продужења слова су коса, али код неких слова положитија, него код других. Тако на пр. су продужења слова *А* увек много положитија, него код слова *а*, или на пр. потез код слова *Х* много загнутији, него код *г* и т.д. Ради тога је писмо сасвим непаралелног изгледа, што му у естетском погледу не служи у добит.

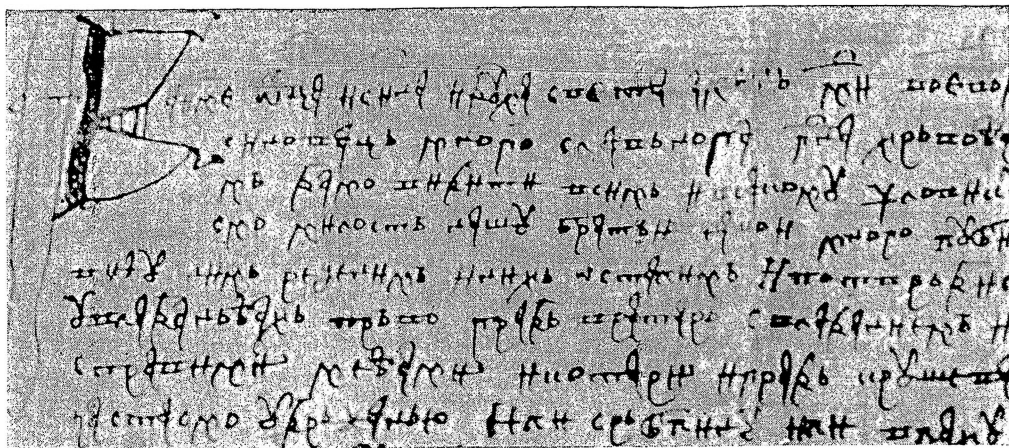
Сл. 3. Коса дипломска минускула у повељи краља Уроша Дечанског од 25 марта 1326 (Микл. бр. 81, Стој. бр. 47).

Временом, и писари српских диплома су опазили какав се естетски ефекат може постићи тиме да се, по могућности, сва продужења пишу окомито. Тиме потези писма постају паралелни и општи изглед добива

Сл. 4. Окомита дипломска минускула у повељи цара Уроша од 10 јануара 1356. Исти снимак в. код Лаврова, Альбомъ таб. 97. Слична писма ср. на повељи краља Твртка (факсимил у Гласнику срп. уч. др. књ. VI) и у каснијим босанским документима (факсимили у Гласнику земаљ. музеја XXIII, 1911, таб. 1—19).

карактер неке такорећи свечане униформисаности. Међутим, стопостотну окомитост и паралелност није провео ниједан писар. Свест о косом положају трокутне странице код слова А остала је тако жива, да се та страница у продуженом облику пише, готово без изузетка косо, ма да је евидентно да би се могла писати исто тако окомито, као што се окомито пише стабло слова а. Сем тога и друга слова, на пр. з, х итд., кваре општи утисак паралелности.

Сл. 5. Полукурсив у документу Јурја, синовца војводе Хрвоја од 12 августа 1434 (Микл. бр. 320).

Д. Курсив. Коначно, и ћирилица није избегла општи развојни стадиј других писама, чија се карактеристика састоји у међусобном спајању од по више слова у једну групу и писању више слова у једном потезу. Тим истим начином писања и ћирилица је постала курсивно писмо. Када се у повељи босанског краља Стефана Остоје од 4 дец. 1409 (Микл. бр. 254), међусобна повезаност слова први пут појављује, она је проведена тек код малог броја слова. Тако на пр. се у једном потезу пишу слова „го“, „кн“, „ла“, „мь“, „па“ и „по“ „са“ и т. д. Сва остала слова остају одељена једно од другог, и природно је да такво писмо нећемо назвати одмах курсивом, него полукурсивом. Од тога првог почетка курсивности на прагу XV века па до развоја правог курсива у ћирилици требало је још много времена. У средњем веку ћирилица уопште није постигла облик писма који би се могао назвати чистим курсивом.

2

ЈЕДНА ТОБОЖЊА ПОВЕЉА КРАЉА ДРАГУТИНА

За недатиране повеље краља Стефана (код Миклошића бр. 20 и 21) било је све до недавно спorno, коме Стефану их треба приписати, Првовенчаноме или Драгутину. За повељу бр. 20 г. А. Соловјев је на узоран начин приказао како је она седам пута приписивана Првовенчаноме, а седам пута Драгутину.¹⁾ Уједно је на основи имена Пребегар несумњиво утврдио да потиче из Драгутинових времена. Ради тога је наш

1) „Пребегар у Бркову“. Југосл. Ист. час. III стр. 270 сл.

додатак, који овде износимо, за повељу бр. 20 готово зувшан, али је важан за повељу код Миклошића бр. 21.

Бр. 20 има на полеђини кратку латинску белешку „De sentenciis mercatorum“, а бр. 21 ознаку „Priuilegium de vino et de mello“.²⁾ На свима повељама, издатим Дубровнику, овакве и сличне латинске белешке о садржају потичу редовито од нотара — савременика издавању дотичне повеље, а не од нотарâ из каснијих времена. У писму ових двеју бележака сваки палеограф види да оно потиче из друге, а не из прве половине XIII века, а сваки познавалац дубровачких архивалија ће у писму ових двају записа препознати руку познатог дубровачког нотара Томазића де Савере [у дубр. служби год. 1277—1286]. Ти латински записи доказ су да су обе повеље из времена Драгутиновог, а не из времена Првовенчаног. Сем ових латинских бележака, и само ћирилско писмо доказује да су обе повеље из краја XIII века. Обе су, наиме, писане ружном минускулом, сличном нашој сл. бр. 2, каква се развила тек у задњим деценијама XIII века, док се у првим деценијама тога века ни замислити не може³⁾.

Међутим, испитивање спољашњих обележја повеље бр. 20 доводи још до једног другог, и по историју српско-дубровачких односа и по српску дипломатику врло важног резултата, наиме до тога да ова повеља није била никада ратификована, да никада није ступила на снагу, да у облику у каквом је данас имамо пред собом никада није имала карактер правног документа. До таквог резултата долазимо на основи печата те повеље. Да једна повеља постане правни докуменат, мора се оверити или свечаном заклетвом уговарајућих страна пред сведоцима,⁴⁾ или печатом дотичног правног лица које издаје диплому. И у ранија, и у каснија времена налазе се код појединих диплома често оба елемента оверавања, и заклетва и печат. Наша повеља бр. 20, међутим, нема ни заклетве ни печата, и наводи Миклошића „sigillum avulsum“ (с. 16) и Љ. Стојановића „печат отпао“ (књ. I с. 4) не одговарају стварности.

Српска државна канцеларија употребљавала је, као и друге европске канцеларије, и висеће и натиснуте печате (sigillum impressum). Обзиром на натиснути печат служила се српска државна канцеларија кроз векове једним особеним начином причвршћивања воска, какав је у сфрагистици западно-европских земаља непознат. Тај особени, српски начин причвршћивања налазимо већ код повеље Стефана Првовенчаног (Миклошић бр. 19, Стојановић бр. 45), али исто тако још код Вука Бранковића (Микл. бр. 222, Стој. бр. 142), док је у Западној Европи натиснути печат са диплома ишчезнуо већ у XII веку.⁵⁾ Натиснути печат направио се у Западној Европи на тај начин, да се у пергаменат урезао унакрсни прорез, трокутићи пергамента који су тиме настали уперили се на предњој страни пергамента у вис и на њих и на рупицу налио се восак тако, да је прошао кроз рупицу и на полеђину пергамента, покривајући на тај начин околину рупице са обе стране документа. Печатни типар ударао се на восак обично на предњој страни, док је восак на полеђини остао раван. У каснијим временима место унакрсних прореза урезала би се у пергаменат два паралелна реза, кроз њих би се провукла кратка и уска трака пергамента, чији би се крајеви саста-

2) Миклошић је у своме издању забележио само ову другу белешку (стр. 17), док белешку на првој повељи не наводи. Љ. Стојановић изоставио је обе.

3) Факсимил повеље бр. 21 в. код Лаврова, Альбомъ таб. бр. 94 и Карскога таб. бр. 29.

4) О таквим „повељама са заклетвом“ ср. М. Кос, Дубровачко-српски уговори до средине 13-ог века. Глас Српске краљ. академије књ. 123 (1927) стр. 1 сл.

5) H. Bresslau, Handbuch der Urkunden lehre für Deutschland und Italien, II Bd. 2 Abt. 2 Aufl. Leipzig, 1931 стр. 585—587 и старија дела Илгена и Евалда о сфрагистици.

вили и на њих се налио восак те ударио печатни типар. Потоњи начин Немци означају као „eingehängtes Siegel“, место чега Бреслау препоручује израз „aufgeheftetes Siegel“⁶⁾.

И у српској државној канцеларији урезала би се испод текста у празан пергаменат два хоризонтална прореza, дуга по 2—4,5 цм., некад тачно у средини пергамената, некад мало у десну или у леву страну. На тај би начин настала једна трака, широка 0,8—2 цм, а дуга 2—4,5 цм, која се могла мало дићи изнад пергамената, или исто тако и мало спустити испод пергамената. Особито, ако се пергаменат не држи равно, него увинуто, може се таква трака одмакнути доста далеко у супротном правцу увинутости. Међутим, кроз та два прореza није се провукла никаква трака, као у Западној Европи, него се восак налевао непосредно на траку, и то најпре на полеђини пергамената, али само 1—2 мм високо. Код тога је восак *безизнимно у свима случајевима* тако брижљиво ограничен само на прорез, да нема ни један случај да би се восак преко реза прелио и на пергаменат. Кроз оба реза пустио би се восак и на предњи део, на лице траке, а ту на предњој страни налила би се онда у облику круга довољна маса воска, да се је у њу могао утиснути печатни типар. На тај је начин восак налепљен и са лица и са полеђине такве траке у пергаменту, а међусобно је чврсто спојен и предњи и стражњи део воска кроз оба прореza, тако да не постоји никаква опасност отпадања воска, сем једино у случају да се предња страна са печатним ликом насилно одломи. С правом би се очекивало да ће маса воска на предњој страни, на којој се налази печатни лик, сасвим прилећи на пергаменат, не само на траци, него и у околини траке у целом обиму печата, да ће, дакле, цели печат бити чврсто слепљен са документом. То, међутим, није случај. Печат сам није слепљен са пергаментом, него је одвојен од њега, уздигнут над пергаментом, и једино на уском простору споменуте прорезане траке он је везан са пергаментом. Иначе, сем ове уске, само 0,8—2 цм широке траке, сва маса печата је одвојена и одигнута од повеље. За такав начин причвршћивања печата мора да је била потребна велика вештина, много већа него код свих других врста печатења, јер није била једноставна ствар обликовати печат у облику спљоштене полукугле и само са једним врло малим делом при дну полукугле причврстити и слепити га са оним воском, који је са полеђине кроз прорез избијао на лице повеље.

Драгутинова повеља, о којој је реч, била је приређена за печатење на горе описани начин. На доњем, неисписаном делу повеље прорезана су прилично тачно на средини повеље два хоризонтална прореza, доњи око 1 цм, а горњи око 2 цм изнад доњег руба. Прорезима је настала трака, широка око 1 цм, а дуга око 4,3 цм. Међутим, на ту траку *никада није леван восак* ни са лица, ни са полеђине. Она је тако чиста, тако апсолутно недирнута воском, да се одмах види да се восак никада није налазио на њој. Евентуални приговор да се је восак могао налазити на њој, а да је временом отпао или био отстрањен, био би сасвим неоснован. Има, наиме, сачуваних повеља које су биле печатење на тај начин, а са којих је печат отпао. Таква је на пр. баш Драгутинова повеља о вину и меду, о којој је горе било говора (Микл. бр. 21). Са обеју страна њезине траке је восак сасвим отпао, али је од њега остало толико трагова, да се на први поглед по боји може установити да је печат био округао и црвен.⁷⁾ По више остатака воска, а упркос откинутим печатима, сачувало се на повељама краља Стефана (Микл. бр. 19, Стој. бр. 45), Драгутина (М. бр. 57), Милутина (М. бр. 55 и бр. 58), Душана (М. бр. 110) итд., док су такве врсте печата у целости сачуване на пове-

6) L. c. с. 585.

7) На репродукцији те повеље код П. А. Лаврова, Альбомъ, таб. 94, опажа се додуше прорез, али споменутих трагова, којих на оригиналу има, не може се опазити.

љама краља Радослава (М. бр. 23), краљице-мајке Јелене (М. бр. 59) итд. Увек се може и у случајевима, када је восак одн. печат отпао, или је отстрањен, видети трагова воска и остатака од печатења, а ова Драгутинова повеља, о којој је реч, тако је чиста и нетакнута, да је ван сваке сумње, да восак никада није био на њој, т.ј. да никада није запечаћена, или, другим речима, да никада није оверовљена.

Логични закључци из ове необичне појаве намећу се по себи: Ако она није оверовљена, онда и није повеља са снагом једног правног документа, него у најбољу руку концепат једног таквог документа. Па чак и против претпоставке да тај сачувани комад претставља концепат једне повеље, која је на основи концепта издата, али се загубила, јављају се озбиљни моменти сумње. У првом реду, концепат не треба да има прорезе за печат. Прорези за печатење јасан су доказ да је писар све припремио за праву повељу, до чијег дефинитивног завршења уопште није дошло. Разлог, ради кога до завршења и оверавања није дошло, лежи у садржају повеље. Према одредбама повеље Дубровчани у Брскову не би потпадали под власт градског кнеза („Прѣбѣгаръ да не влада надъ ними“), т.ј. они би имали право екстериторијалности и имуности од српске државне власти. Даље, сви њихови спорови са српским држављанима изузимају се испод нижих судова и долазе на суђење пред самога краља. Ма да и босански бан Матеј Нинослав каже „ако кѣрѣ Влахъ Срѣблина, да се при предъ баномъ“ (Микл. с. 25), и касније „ако некто оуѣ монахъ кѣмети или оуѣ монахъ людие чине ви кривинѣ, да се при предъ мнози и ја да имѣ сѣдѣ прави сѣдѣ“ (I. с. с. 29), ипак, у много већој Драгутиновој Србији једва би се могло веровати да ће краљ пристати да „и съ срѣблиномъ ѣ коемъ годѣ сѣдѣ инѣдѣ и нигдѣ да се не проу, да гредѣ прѣдѣ краљекствоми“ (I. с. с. 16). Поготово на екстериторијалност дубровачких трговаца у Србији — и у средњем веку се добро знало што то значи и било је у Леванти случајева да су је трговци са Запада уживали — Драгутин сигурно не би био пристао. Према овим околностима изгледа највероватније да је наша повеља писана у Дубровнику од тамошњег српског канцелара, да је она садржавала дубровачке жеље, али да је Драгутин, када су му Дубровчани поднели ове жеље да их потврди, то одбио као захтев и жељу која се не може прихватити. Ради тога се овај дубровачки концепат вратио кући и тамо, непотврђен, остао међу другим готовим и правим повељама до данас.

Ако је овај закључак тачан — а изгледа да је тачан, судећи по каснијим Милутиновим повељама које, потврђујући повеље ранијих владара, не спомињу ни половину повластица, какве би Дубровчани имали према овој тобожњој Драгутиновој повељи —, онда то повлачи за собом веома важних последица обзиром на српску дипломатику. Повеља је наиме снабдевена потписом краљевим „Стефанъ краљъ и съ богомъ самодрѣжѣць срѣпски“, писаним истим мастилом и истом руком, која је писала сам текст повеље. Из тога, опет, следи да потпис краљев није важан саставни и завршни део повеље, да чак није морао бити прављен у краљевској канцеларији, него да је повеља могла бити донета у канцеларију до краја готова, чак и са готовим потписом, а да се једино оверовљење са стране краља, у време краља Драгутина, састоји у његовом печату.

3

СРПСКА И ЛАТИНСКА РЕДАКЦИЈА ДУШАНОВЕ ПОВЕЉЕ ОД 22 ЈАНУАРА 1333 О УСТУПАЊУ СТОНА ДУБРОВНИКУ.

Повеља којом краљ Душан, дне 22 јануара 1333, уступа Дубровчанима Стон, острво Посредницу и Приморје између Стона и Дубровника (као што је познато, Дубровчанима у онај мах није пошло за

руком да фактички дођу у посед Приморја, јер га је скучила под своју власт Босна) позната је у једној латинској и у једној српској верзији. О међусобном односу латинске и српске верзије све до данас владају сасвим опречна, уједно и сасвим крива мишљења, и то ради тога што је српска верзија сачувана само у препису, а латинска, ма да сачувана у оригиналу, издата је са таквим недостацима, да упоређивање није могуће.

Од српске верзије постоје три преписа из краја XV века. Док један препис није легализован, и не зна се ко га је писао, дотле оба остала носе при крају једнаку белешку „по заповеди господина ми Хамза бега ми Радоња диџкџ ѿвои све исписахъ ис — кнѣге краља Степана на п^шно“...¹⁾), а оба су уједно легализована потписом споменутог Хамза бега.²⁾ Објављујући текст српске верзије на основи ових трију преписа Миклошић каже: *Tria apographa chartacea versionis e latino factae*. III. Љубић у издању латинске верзије,³⁾ од које је испустио по целе пасусе, вели да од ње постоје три преписа, што ствара утисак, као да се ради о латинским преписима. Латинских преписа нема, него само споменута три преписа српске верзије, по чему се види да и Љубић српску верзију сматра преводом из латинске верзије. У противну крајност запао је Ст. Станојевић. Год. 1914 истиче само стилске разлике између латинског и српског текста,⁴⁾ а год. 1935 изричито говори о „латинском преводу“ Душанове српске повеље.⁵⁾

Љ. Стојановић усвојио је у своје издању српских повеља Миклошићево мишљење да је латинска верзија оригинална, а српска верзија само превод латинске, додајући да је препис, а можда и превод, учињен око год. 1470, јер се те године спомиње у другим документима дијак Радоња, преписивач Душанове повеље.⁶⁾

Споменута мишљења о међусобној повезаности и овисности обеју верзија нису тачна. Ни српска није превод латинске, ни обратно латинска није превод српске. Пошто је латинска верзија објављена непотпуно, то објављујемо њезин текст према оригиналу који се налази у Српској краљ. академији, а уз њега у сврху упоређивања и текст српске верзије.

ЛАТИНСКА ВЕРЗИЈА:

Stephanus Dei gratia Seruie | Dal-
macie | Dioclie | Albanie | Çente |
Chelmensis | et Maritime regionis
rex. Vniuersis quibus expedit | pre-
sentibus || et futuris...

Altissimi Dei filii prouidencia | fi-
lios hominum amplectens paternis
affectionibus | ipsos recti sui censura
iudicii ad terenos prin || cipatus | et
dominia graciosius promouendo |
que sancte | ac pie memorie | olim

СРПСКА ВЕРЗИЈА:

Господъ с небесе призре видети
сини чловечаские и с^слишати гласъ
всех с^спваюштехъ на нь дръжеи
областию вс^с тваръ имже царие
царств^сють и м^счителие држетеъ
землю богъ единъ Ис^с Христъ въ-

1) Миклошић, стр. 105.

2) Љ. Стојановић, Старе српске повеље и писма, књ. I. с. 52 под протом.

3) Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike. Monumenta spect. historiam Slavorum Meridionalium, књ. I (Zagreb 1868) стр. 398.

4) Студије о српској дипломатици. Глас Српске краљ. академије, 94 (1914) стр. 209.

5) Глас 169 (1935) стр. 516, напомена 35.

6) Старе српске повеље и писма, стр. 48 под протом. Т. Смичиклас који је у своје Дипломатичком зборнику објавио иначе све српске повеље, изоставио је од ове Душанове и српску и латинску верзију.

7) Једноставни зарези у тексту потичу од писара латинске повеље и очигледно су употребљавани у смислу интерпункције, као данашње запете, а са двоструким зарезима ми означавамо свршетак редака у повељи.

progenitores | at predecessores nostros | illustros reges Seruie | digna || ta est inefabili misericordia | regalibus dyadematibus insignire | ipsos in dicti regni patrimoniali solio pre ceteris principibus orbis terre | feliciter sublimando | quos post huius brevis callis transitum | in sua tabernacula introducens | sanctorum aureolla coronauit | demum nostri || immemor non existens | nos tanquam pronepotem | filium | heredem | et successorem legitimum | in ipso- rum regali solio collocasset | rationabiliter inducimur et mouemur consideratis predecessorum nostrorum vestigiis | ut ad nostros beniuollos | familiares | et amicos | graciosius || intuitus conuertamus | et maxime ad hos | quo [!] ingratuitis nobis obsequiis | feruentes inuenimus | et constantes. Hinc est quod cum nabilium [!] virorum || ciuium | et comunitatis Ragusii | exposcant continuorum obsequiorum merita | per ipsos exhibitorum [!] nostris predecessoribus antedictis | et consequenter || nobis specialiter in assumptione nostri regiminis | qui tunc temporis nostre maiestati regie octomillia sollidorum grossorum Venetorum | in signum deuocionis || eximie | sunt largiti | ut eis reddamus ad gratias liberales | eorum precibus liberaliter annuendo | quas nobiles viri eorum conciuēs | Paulus || Martinussii | Clemens | de Goçe Nicolaus de Lucaro | ad hoc a dicta comunitate specialiter destinati | nostre maiestati regie cum instancia porrexerunt | concedimus et donamus | predictae comunitati Ragusii | hereditario iure | ipsis et eorum heredibus | et successoribus | Puntam Stagni || totam et Riueriam | incipiendo a Preulaca | usque ad confines districtus Ragusii | eum omnibus uillis et locis uillarum | et Posrednicam || sicut circuit eam flumen Narenti | et mare | cum omnibus uillis [et] terris tam cultilibus, quam incultilibus | erbagiis arboribus nemoribus || ac omnibus | et singulis | iuribus | accionibus et attinentiis siue pertinentiis earundem | ad tenendum | habendum

чера и данас таже и на виеки избавији светее родитеље и прародитеље кралевства српские земљи и поморские и прослави их паче всех царь земалних на земљи и пак на небеси вѣнци свѣтлыми ꙗко ꙗко не ꙗвила се естъ всеи васелении блаженаѣ ихъ память ѿ њихже племени и азъ избранъ бихъ помѡщию божьею и пречи- стей его матере и молитвами ихъ Степанъ милостью божьею краљъ всехъ српскихъ земаль и поморскихъ иже не далече ѿ нихъ плетью на правнѣкъ и ванѣкъ син же и сѣнаследникъ истини ѿ светаго ихъ корѣне повелѣниемъ и сѣдомъ Божиимъ приемъ всѣ державѣ српские земле. И сѣдъ на престоли кралевства србскаго ꙗко царь и владика всемъ сте- жанью светихъ родителъ моихъ и ѿ свихъ приемле часть и сла- вѣ и дари многие въ сѣхъже всехъ видѣхъ срчанъ любовь и вѣрно поработанье родителемъ и прародителемъ кралевства ми и самомъ кралевствѣ ми властелъ славнаго града Дѣбровника и ва прѣвое мое пришасть на кралевство дари иже ми дароваше ꙗко тисѣщъ перперъ, иние многие потреби бесчисление са любовью ихъ нелицемѣрною и за ꙗмленіѣ ихъ ради къди посла- ше кралевствѣ ми свое властеле и братью свою Павла Мартинѣше- вика и Климента Гочетиѣна и Ни- колѣ Лѣкаревиѣна и дахъ имъ съ милостию и с ѣтверждениемъ Рат Стоиски са всѣми меѣами своими и са заселки и с людьми и да сѣ областни видати га на Прѣвлаци и на дръгомъ мѣстие гдѣ имъ буде хтѣние и ѡще имъ при- дахъ ѿд Прѣвлаке ꙗкраи мора до дѣбровачке меѣе и селища коѣ сѣ тѣзи била и Посрегниѣ како ѡптече Неретва до мора и тоизи все да имъ кралевство ми ꙗ бащинѣ и дѣцамъ ихъ и ꙗнѣю ихъ,

possidendum | collendum | usufru-
endum | murum in Preulaca et
alibi construendum | et suam hu-
tilitatem [!] omnimodam facien-
dum | ac omnem potestatem | et
ius quam nos ibi habere || possu-
mus et habemus | ut sint ipsorum
perpetuo | ita tamen | quod tene-
antur | et debeant dare et assign-
are nobis | et successoribus no-
stris | annuatim | in die || resure-
xionis [!] Domini nostri Jesu Chri-
sti | solidos quingentos grossorum
Uenetorum | sub pena dupli | pro
quibus denariis | nos teneamur mit-
tere || nostrum nuncium Ragusium |
sicut pro alia pecunia tributali |
rogantes et obsecrantes successores
nostros | ut fratres | et dominos |
quatenus non attemp- || tent no-
stram presentem paginam | dona-
cionis | concessionis | et gratie |
factam | ciuitati predictae | ipsorum
exigentibus meritis | infringere. Si
quis autem || quod absit | contraire
uoluerit | indignacionem et male-
dictionem | omnipotentis Dei | ac
sacratissime virginis matris eius |
et duodecim || apostulorum | qua-
tuorum euangelistarum | et trecen-
torum et decem et octo patrum |
Nicensi concilii et nostre regie maie-
statis incurrant et in participium ||
Jude proditoris admittantur | in-
feriores uero | cuiuscumque status |
et condicionis existant | subiaceant
[над пром: pene] quinque millium
solidorum grossorum || atque in-
dignacionem regiam | se nouerint
incursuros. | Actum est hoc in
Pollogo | presentibus uenerabili
patri | domino Arsenio | episcopo ||
Prisirenensis | ac nobilibus uiris |
Casnejo Baldouino | Gradislauo
Borilli | uexillifero | Cuppano Vra-
tcho | comite Grego- || gorio [!] Cu-
riaçi | staluilejo [!] Milosio Voyni |
Voieuoda Deiano Maniacho | sta-
uilejo Gradislauo Susenice | Ni-
colao Buchia || archidiacono Anti-
barensi | et Marino Miroselai Anti-
barensis | et aliis quam pluribus |
currente anno Domini | millesimo |
trecentesimo | tercio decimo [!]

а ѿпи-
на дѣбровачка да ми дае на всако
годице на великѣ данѣ .ε. сать
перперѣ бнечакихъ ѿ тогаизи
мѣста дохотка кралевства ми и
всѣмъ коихъ богъ изволѣ госпоц-
товати кралевствомъ сръбскимъ
по мнѣ и да посила кралевствѣ (!)
ми винѣ на великѣ данѣ ѣзети до-
ходакѣ више писани .ε. сать пер-
перѣ како и дрѣги дох[о]дакѣ дѣ-
бровачки ѣзима кралевствомѣ. Ако
ли не плате на рокѣ да даде дво-
инѣ. А тѣ имѣ милость ѣчини кра-
левствомѣ ѣ Полозѣ ва лѣто с. ѿ.
л. г. мѣсеца генвара .кв. данѣ. А
тѣи бѣхѣ всеосвещени епископѣ
Призренски Арсение, казнацѣ Ба-
лѣдовинѣ, воевода Градиславѣ, жѣ-
пан Вратко, кнезѣ Гръгѣрь Кѣ-
рѣковиѣ, ставилацѣ Милошѣ, во-
деѣнѣ Манѣѣкѣ, Градиславѣ Сѣ-
шеница, Никола Бѣка, архиди-
ацѣ Маринѣ Баранинѣ. И егоже
богъ изволѣ господствовати по
наѣ молю тако господина и брата
сиегаи писанѣ не потворити еже
даровахъ за правдѣ [!] любовѣ вас-
теломѣ дѣбровачиномѣ за пора-
ботанѣ и за частѣ ихѣ. Тко ли
сие потвори да е проклетѣ ѿ го-
сподина бога вседржитела и ѿ
пречисте его матере и ѿ .в.
светихъ апѣстола и ѿт .д. еван-
гелисте и ѿт .тѣи. светихѣ ѿтацѣ
иже на Никеи и да естѣ причтенѣ
Иѣди предателю Христовѣ и ѿ
кралевства ни да е проклетѣ а
таковѣи да приме гниевѣ и нака-
занѣ ѿ кралевствомѣи и да пла-
те .ε. тисѣе перперѣ и да ми е
неверанѣ.

tercio | mensis Januarii uigessimio
secundo die. Indictione prima⁸).
In quorum omnium tunc | et ad
memoriam futurorum | presenti-
bus | nostram bullam auream
appendi mandauimus ac subscribi
de rubeo ut est moris.

† Стефанъ по милости божиен
крал все срѣбске земље и поморске.

† Стефанъ по милости божије
кралъ все срѣбске земље и поморске.

И најсумарније упоређивање латинске и српске верзије показује да не може бити говора о томе да би српска верзија била превод латинског оригинала, ни обратно да би латинска била превод са српског оригинала, него да се ради о двема међусобно неовисним повељама. Међу обема верзијама постоји, додуше, цели низ сличности, тако на пр. иста основна мисао у аренги, иста глоба, исти сведоци, и т.д., али на другој страни разлике међу обема су толике, да се јасно види да је српска састављана независно од латинске и обратно. Главне разлике постоје у следећем:

1) Српски писар почиње повељу према обичају српске канцеларије са аренгом, а латински је писар почиње према узору западњачких повеља са интитулацијом, којој следи инскрипција, док аренга долази тек на трећем месту.

2) Српски писар непосредно после диспозиције меће цели датум, после датума набраја сведоке, а после сведока наводи санкцију са казном, док латински писар уз диспозицију, са партиципијалном конструкцијом „rogantes et obsecrantes“, веже санкцију са казном, њој следи датум, али је тај разбијен на два дела међу која, опет партиципијалном конструкцијом „presentibus...“, смешта присутне сведоке.

3) Латински писар употребио је при крају повеље короборацију, српски је писар короборацију испустио, јер у његово доба у српским канцеларијама још није била уобичајена⁹).

4) Латински писар употребио је после наведених уступљених објеката још две формуле, које је у свој њиховој опширности преузео из приватних купопродајних докумената, наиме формулу о пертиненцијама и формулу „habere licere“ (од „cum omnibus villis et terris“ до „ut sint ipsorum perpetuo“). Српском писару ове формуле можда нису биле ни познате, а све да су му биле и познате, може се сумњати да ли би их био увео у свечану владалачку повељу.

Сем ових крупних разлика обзиром на формулар обеју верзија постоји међу њима још мноштво ситнијих. Тако на пр. латинска наводи све уступљене објекте у једном потезу, српска у два одвојена дела, од којих други почиње са „и ошце нмъ придахъ“, у санкцији латинска се обраћа одвојено на владаре и на људе „inferioris status“, док српска у том погледу не чини никакве разлике и т.д. Најважнија разлика у ситницама опажа се приликом набрајања сведока. Тако само из српске верзије дознајемо да је Градислав војвода, али обратно за истога Градислава само из латинске верзије дознајемо да обнаша част заставника и да је Борилов син. Исто тако за ставилца Милоша само латинска наводи да је син Војнов и за Градислава Сушеницу такођер само ла-

8) Ово „prima“ писано је плавим мастилом, док је све остало писано црним, и другом руком, те изгледа да је накнадно уметнуто, по свој прилици због недоумице првог писара, да ли треба навести млетачку или римску индикцију.

9) Ст. Станојевић, Студије о српској дипломатици. Глас Српске краљ. академије књ. 106 (1923), стр. 13.

тинска има податак да је и он ставилац. Директно неслагање опажа се обзиром на присутне Баране. Према српској верзији био би присутан само један Баранин, наиме архидијак Марин, а према латинској верзији и један безимени архидијак барски, а и неки Марин Мирославић из Бара. Судајући по тачнијим подацима обзиром на друге сведоке изгледа вероватно да је у том погледу латинска верзија тачнија.

У свима наведеним разликама српска верзија изгледа непотпунија од латинске, па би се евентуално могло приговорити да је српска верзија ипак превод, али немарно израђен. Ма да би такав приговор по себи био на врло слабој основи, он се може обескрепити тиме што српска верзија има и ситница којих латинска нема. Тако на пр. латинска верзија у аренги обзиром на Душана нема пасус „изабранъ помошью божьею и пречистию его матере и молитвами ихъ“, даље, српска наводи сем дубровачке помоћи од 8000 перпера и „иние многие потреби бесчисление“, чега латинска нема, коначно српска проглашава свакога ко би радио против диспозиције повеље за велеиздајника („да ми е неверанъ“), што у латинској исто нема.

Када се уоче све ове крупне и ситне разлике између обеју верзија, види се да не може бити говора о томе да би била српска верзија само превод латинског оригинала, исто тако ни латинска не може бити превод српске, него су у Душановој канцеларији истовремено израђене две повеље, једна српска и једна латинска. Управо, по свој прилици не две, него четири повеље, на сличан начин, као што то изричито каже повеља босанског бана Стефана из исте године и по истоме правном послу: „А томъ и сѣ .А. повелле једнако, двие латински а дви срѣпски, а све сѣ печакене златиemi печати. Двие ста повелле ѣ господина бана Стефана, а двие повелле ѣ Дубровници“.10) Биће да је на исти начин остала једна српска и једна латинска повеља у архиви краља Душана, а да је једну српску и једну латинску добио Дубровник. Латинска је сачувана међу дубровачким архивалијама до данас, а српски оригинал је изгубљен.

Међутим, ни најмање сумње не може бити у то да је српски оригинал некада заиста постојао. До највећег степена вероватности може се утврдити чак и то, до када је српски оригинал постојао у дубровачкој архиви. Први траг о постојању његовом налазимо у четрдесетим годинама XV века. Тада обнаша част дубровачког канцелара српског одељења државне канцеларије познати Никша Звездић (у служби год. 1430—1455. Ср. К. Јиречек у Arch. f. slaw. Phil. XXVI стр. 206). Никша је израдио Дубровнику један зборник преписа повеља, налик на славне млетачке „Libri commemorialium“. У тај зборник, који се данас наводи под називом „Codex Ragusinus“, Никша је са оригинала преписао све у архиви постојеће ћирилске повеље балканских владара11). Обично је на полеђину сваке такве преписане оригиналне повеље метнуо својом руком белешку „extrata“, или „extrata in libro maiori“, или „extrata in libro minori“, из чега се види да је писао две књиге, једну велику и једну малу. Редак је случај да је Никша коју повељу преписао, а да је заборавио метнути на полеђину оригинала ту своју белешку. Нажалост, ниједан издавач српских повеља није обраћао пажњу на ове Никшине белешке и нико их у издањима не спомиње.

У тај свој зборник преписа Никша је на л. 22 преписао и Душанову повељу о Стону, и, док је Миклошић употребио за своје издање само оба преписа Радоње, дијака Хамзабеговог, Љ. Стојановић објавио је и напред споменути препис Радоње и, паралелно са њим, препис

10) Љ. Стојановић I с. 46, Смичиклас X 81, Миклошић с. 107.

11) Ср. Љ. Стојановић, Старе срп. повеље и писма, I стр. VIII.

Никше Звездића. Једну расејаност и забуну, каквих се међутим налази и код најсавеснијих научних радника, претставља Стојановићево мишљење да је препис у Codex Ragusinus начињен према Радоњином препису¹²⁾, ма да је он сам утврдио да је Радоња живео и писао у седамдесетим годинама XV века, а Звездић преписивао у четрдесетим годинама, када се Радоња можда није још био ни родио. Према свему, Звездићев препис Душанове повеље сигуран је доказ за то да се је повеља у Звездићево доба, т.ј. средином XV века, још налазила у дубровачкој архиви.

Из дубровачке архиве однета је, по свој прилици, године 1472. Повод томе била је парница између Дубровника и херцега Влатка, сина херцега Степана. Херцег Влатко беше после смрти свога оца, год. 1466, успео да у року од 3 године потроши више од 30.000 дуката очеве заоставштине,¹³⁾ своту која је у његово доба претстављала огромно богатство. Када се Влатко, год. 1470, нашао пред испрпљеним благом што га је отац његов депоновао у Дубровнику, он се покорио султану, а уједно на порти почео обеђивати Дубровчане да му нису у реду исплатили сав очев поклад и да у својим рукама држе острво Посредницу (данашњи Опuzен), које је тобоже посед породице Косача. Султан одмах год. 1470 нареди да се предмет испита.¹⁴⁾ Босански санџак Ајазбег и херцеговачки Хамзабег испиташе ствар преко својих посланика у Дубровнику и зацело обавестише султана о томе, али Влатко остаде упорно при својем ранијем тврђењу, тако да султан нареди и Влатку и Дубровнику, да дођу на суд пред херцеговачког санџака Хамзабега у Фочу и да поднесу суду своје доказе. Влаткови се заступници обзиром на Посредницу нису могли позивати на други правни наслов, него на то да су тобоже кобиле херцегових поданика пасле на Посредници, док су дубровачки посланици „[по]казаше записе с висућом печатљу одь краља Степана српскога и приморскога, кои имь е дао Ратъ Стоњски с Приморьемъ и с Посрећнициомъ...., коју су од толе држали и држе...“¹⁵⁾ На основи таквог доказа Хамзабег пресуди, дне 8 фебруара 1472, парницу у корист Дубровника¹⁶⁾. Из пресуде, Хамза-бега произлази несумњиво да су му дубровачки посланици као доказ дубровачког власништва над Посредницом показали *оригиналну српску редакцију Душанове повеље о Ситону* која се тада, дакле, још налазила у дубровачким рукама. Хамза-бег даде ову српску Душанову повељу [зацело неће нико ни помислити да би Дубровчани у Фочу турском санџаку слали Душанову латинску повељу по истоме предмету!] од свога дијака Радоње два пута преписати и оба преписа овери и он са речима „Ово је препис оригинала документа издатог Дубровчанима од стране дике међу неверницима цара Степана за Стон и за Посрећницу. Исправан је докуменат и није кварен. Понизни Хамза“, и његов кадија дринског вилајета Емин-у-дин са речима „Препис је ово са оригинала хуцета, што тврдим и ја немоћни раб Емин-у-дин, убоги кадија дрински у вилајету херцегове земље“¹⁷⁾ Оба, и од Хамза-бега и од Емин-у-дина оверена, а од руке дијака Радоње писана преписа налазе се данас међу дубровачким архивалијама, и по њима су приређена издања Миклошића и Стојановића, а оригиналне Душанове српске повеље нема више,

12) I. с. стр. 48, напомена.

13) Његове признанице на подигнуте суме в. код Љ. Стојановића, књ. II бр. 756—774, стр. 178 сл.

14) в. Микл. бр. 432 стр. 513.

15) Љ. Стојановић, II стр. 280.

16) Сем пресуде код Љ. Стојановића н. н. м. упор. још Трухелка Ђ., Турско-словјенски споменици дубровачке архиве. Гласник Зем. муз. XXIII (1911) стр. 37, 170 и 212, те Елезовић Гл., Турски споменици (изд. Ср. краљ. акад.) стр. 158-162 и стр. 606.

17) Превод г. Глише Елезовића. Много неразумљивији и фрагментарнији превод ср. код Љ. Стојановића, I стр. 52 у напомени.

ма да је на суђењу била. Како да се протумачи та необична појава? Најприродније свакако тиме, да је Хамза-бег ради важности спора, ради високих личности које га воде, хтео себи као судији да осигура главу и затражио од Дубровчана оригинал повеље, а њима у замену изручио оверовљене преписе. По свој прилици је оригинал повеље послао као јасан доказ права Дубровчана порти у Цариград, и ако оригинал данас уопште још постоји, он би могао постојати једино у цариградским архивима, пренетим сада у Анкару.

Пошто је на тај начин ван сумње да је о уступању Стона издата у Душановој канцеларији и српска и латинска повеља, и једна и друга оригинална и неовисна о другој, поставља се занимљиво питање: Ко је писао ову латинску повељу? Је ли њу писао какав дубровачки канцелар, а Душанова канцеларија је само оверила са српским потписом, или је она састављена и писана заиста у Душановој канцеларији, која се оних дана заједно са Душаном налазила у Пологу у Јужној Србији? Упоређивање писма ове латинске повеље са писмом тадањих дубровачких државних чиновника, нотара *Johannesa de Finis*, канцелара Поне де Стамберто и његовог помоћника Софреда из Писторије¹⁸⁾ доказује да није писана ни од једног од споменутих дубровачких званичних лица.¹⁹⁾ Према томе, латинска верзија повеље писана је од Душанових канцелариских чиновника. Та констатација је и у погледу српске дипломатике, и у погледу културне историје Србије у средњем веку од велике важности. Српски су владари, дакле, исто тако као и босански, имали по две канцеларије, једну за српску преписку, другу за латинску. Можда је Душан за латинску канцеларију држао стално какво световно или свештено лице у својој пратњи, али није искључено ни то да је само од случаја до случаја позивао какво стручно лице за латинске дипломе и за латинску преписку, као што изгледа да је то био случај под Урошем I и под Милутином.²⁰⁾ Касније, деспот Стеван и деспот Ђурађ држе за латинске повеље и преписку сталног канцелара, которског судију Николу де Архилупис, који има и нотарски испит,²¹⁾ али, год. 1426 саставља у име Ђурађа латинско-италијанску редакцију уговора чак канцелар непријатељског млетачког војног заповедника Манфредин из Монтеклара.²²⁾ На сличан начин могао је и Душан да држи сталног стручњака за латинску канцеларију, али је исто тако могао да само од случаја до случаја позива које стручно образовано лице за латинске дипломе и писма. Питање да ли је Душан имао латинску канцеларију са сталним чиновништвом, или је позивао стручна лица за писање диплома и писама само према потреби, могло би се извести на чисто, ако би била у оригиналу сачувана његова писма Млетачкој републици,²³⁾ особито писмо од 10 јуна 1333, које је временски најближе нашој повељи, али су на несрећу та писма сачувана само у млетачким преписима. Ст. Станојевић држи да су та писма само преводи са српских оригинала,²⁴⁾ али по глаткој дикцији писама изгледа као да то мишљење неће бити тачно. Детаљна анализа ових писама и упоређење са српским комадима Душанове канцеларије била би потребна, јер би унела бар донекле светла у питање постојања или непостојања сталне латинске канцеларије на Душановом двору.

Грегор Чremoшник

18) О њима ср. К. Jireček, Arch. f. slaw. Phil. XXVI стр. 188—189.

19) Са писмом нотара *Johannesa de Finis* могао сам упоредити повељу ја сам, са писмом обојице канцелара упоредио ју је у Дубровнику г. Јорјо Тадић, на чему му искрено благодарим.

20) Ср. К. Jireček, Arch. XXVI стр. 164.

21) На истоме месту стр. 164.

22) Monumenta XXI стр. 13.

23) Објављена у Monumenta I 410, II 111 и 278 и III 72, одн. у Radu jugoslov. akad. књ. I с. 141—142.

24) Глас 169 (1935) с. 116 и 117.

INHALT.

Im ersten Aufsatz „Die Terminologie der cyrillischen Palaeographie und die Schriftarten der cyrillischen Schrift“ stellt der Verfasser fest, dass die bisherigen drei Bezeichnungen der cyrillischen Palaeographien, „ustav“ (Majuskel), „poluustav“ (Halbmajuskel) und „skoropis“ (Schnellschrift) insofern mangelhaft sind, als sie nicht allen Arten der cyrillischen Schrift gerecht werden, denn es gebe in der Entwicklung der cyrillischen Schrift mehr Schriftarten, als die Palaeographie Termine anwendet. Grundsätzlich müsse sich die paläographische Terminologie der Entwicklung der cyrillischen Schrift in den Staatskanzleien anpassen, in erster Linie der serbischen Staatskanzleien, in denen man eine ununterbrochene Entwicklung der cyrillischen Schrift von der Majuskel bis zur Kursive verfolgen kann. Von diesem Grundsatz ausgehend kann man als Halbmajuskel eine Art der Kanzleischrift bezeichnen, die sich im XIII Jahrh. ausbildet und die durch Ober- und Unterlängen des Buchstabens *а* charakterisiert ist (Abb. 1). Aus diesem Anfangsstadium entwickelt sich um die Wende des XIII Jahrh. eine reine Minuskelschrift, in welcher ausser dem Buchstaben *а* auch die Schäfte der Buchstaben *а, з, г*, bisweilen auch der Buchstaben *ѡ* und *ѣ* verlängert werden, während die Buchstaben *ѡ, ѣ, ѣ* und *ѣ* zwar im Mittelraume bleiben, aber ihre äussere Gestalt wesentlich ändern (Abb. 2). Die Bezeichnung dieser Schriftart als „Schnellschrift“ ist unzulässig. Einerseits ist sie im Falle einer kalligraphischen Schrift, welche tatsächlich oft vorkommt, durchaus keine Schnellschrift, andererseits umfasst diese Bezeichnung sowohl die Minuskel, als auch die aus der Minuskel hervorgegangene Kursive, so dass es angebrachter wäre, gesondert von Minuskel — und von Kursivschriften zu sprechen. Eine Abart der Minuskel bildet die diplomatische Minuskel, welche in den serbischen Staatskanzleien in zwei Typen, einem schräg — unparallelen (Abb. 3) und einem senkrecht — parallelen (Abb. 4), vorkommt. Zu Anfang des XV. Jahrh. beginnt sich aus der Minuskel auch die Kursive zu entwickeln, jedoch kam die Cyrillica im Mittelalter über das Stadium einer Halbkursive (Abb. 5) nicht hinaus.

Im zweiten Aufsatz „Über eine vermeintliche Urkunde des Königs Dragutin“ (1276—1282) behauptet der Verfasser, dass die bei Miklosich unter № 20 veröffentlichte Urkunde in Wirklichkeit kein Rechtsdokument ist, sondern nur Wünsche der Regierung von Dubrovnik beinhaltet, die vom König Dragutin nie erfüllt wurden. Seine Ansicht stützt der Verfasser darauf, dass das Dokument zwar zwecks Besiegelung hergerichtet, jedoch nie besiegelt wurde, mithin auch nie die Rechtskraft eines Dokumentes erhielt.

Der dritte Aufsatz „Über die serbische und lateinische Redaktion der Urkunde König Dušan's vom 22. Jan. 1333. über die Abtretung der Halbinsel Ston an Dubrovnik“ behandelt die widersprechenden Anschauungen, denen zufolge bald die serbische Redaktion eine Übersetzung aus dem lateinischen Original, bald umgekehrt die lateinische Redaktion eine Übersetzung aus dem serbischen Original darstelle und weist nach, dass die Kanzlei des Königs Dušan zweifellos sowohl eine serbische, als auch eine lateinische Urkunde über diesen Rechtsakt ausgab und dass beide Dokumente von verschiedenen Kanzlern verfasst wurden, was aus den gegenseitigen Abweichungen ersichtlich ist. Das verloren gegangene serbische Original befand sich noch um die Mitte des XV. Jahrh. in Dubrovnik und dürfte im J. 1472. anlässlich eines Rechtsstreites der Republik mit Vladko, dem Sohne des Herzog's Stephan, als Beweismittel an die Pforte geschickt worden und wahrscheinlich in Konstantinopel verblieben sein.